

İlme İştîyâk Duyuracak Aydınlık Bir Değer: Prof. Dr. Hüseyin Atay (1930-2023)

Tuğba GÜNAL

Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara/Türkiye
Ph.D., Ankara University, Faculty of Theology, Ankara/Türkiye
tgunal@ankara.edu.tr | orcid.org/0000-0003-0949-8565 | ror.org/01wntqw50

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Vefeyat Obituary

Yayın Tarihi Date Published

31 Aralık 2023 31 December 2023

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Tuğba Günel).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Tuğba Günel).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Bir düşünce geleneğindeki insanları iki karşıt grupta toplamak mümkündür. Birinci grup, çok dar çerçevede, kendini geleneksel kurallara, örf ve adetlere sıkı sıkıya bağlar. Diğeri ise geniş bir çerçevede bütün insanların sorunlarını çözmeye önem verir ve toplumunu aşmak ister. Birinciler taklitçi, ikinciler ise idealist insanlardır. Taklitçi grup geçmişe, idealist grup geleceğe bakar.

Bu sözler, geleneğin ve kültürün din ile eşitlendiği toplum yapısı içinden önemli bir sesleniştir. Bu sözler; bireyin, toplumun ve tarihin, farkındalıkla bezenmiş şuuru olmayı hedefleyen bir âlimin seslenişidir.

Bu seslenişin sahibi Hüseyin Atay, 1930 yılında, Rize'nin İkizdere ilçesinde dünyaya geldi. Çocukluğu da dâhil bütün ömrü ilimle geçti. Hafızlığını çok küçük yaşta yaptı. Hafızlığa başladığı zamanlarla ilgili, "Çok küçüktüm, elime Amme cüzünün verildiğini hatırlıyorum. Ne kadar sürdü bilmiyorum. Kaç gün, kaç ay olduğunu hatırlamıyorum." sözleri dökülür Atay'ın ağzından. Belli ki yaşı oldukça küçüktür.

Babası, Beyazıt Camiinde imam olarak göreve başladığı için 1941 yılında köyünden ayrılıp İstanbul'a gitmiştir. Öğrenme heyecanı erken yaşlardan itibaren hep diri olan Atay, ilköğretimi başarıyla bitirdikten sonra, İstanbul medreselerinde okutulan bütün ilimlerin yanı sıra medrese programlarında olmayan ilimleri de okumuştur. Atay ne yapacağını çok iyi biliyordu. Onun bu bilinci gün geçtikçe bir davaya dönüştü. *Davası, Kur'an'ı anlamaktı.* Çünkü ona göre, hiçbir din ve hiçbir dinin kutsal kitabı, insanlık tarihine bir dünya medeniyeti ve bir dünya felsefesi sunmuş değildir. Yalnızca Kur'an bu hükmün dışındadır. Atay, Kur'an'ın bir dünya medeniyeti ve felsefesi oluşturan ilk örnek olduğunu düşünmektedir. Bunun inkar edilemez kanıtını ise tarihin kendisi olarak sunmaktadır. Atay'ın *gerçekleştirmek istediği ise İslam'ın ilk dönemlerindeki sadeliğe; akıl ve Kur'an temelli sağlam anlayış metodolojisine geri dönmektir.* Çünkü Müslüman dünyanın sorunları ancak böyle çözülebilirdi. Belli ki Atay bunu çok erken yaşta fark etmişti.

Atay 1948'de, Türkiye'de ilahiyat fakültesinin olmadığı bir dönemde, lise ve lisans eğitimi için Bağdat'a gitmiştir. Atay başarılı eğitim hayatını burada da devam ettirmiş, 1950 yılında liseden, 1954'te de Bağdat İlahiyat Fakültesi'nden birincilikle mezun olmuştur. Burada da gördüğü örgün eğitimle yetinmeyip İslamî ilimlere ilişkin birikimini derinleştirmek amacıyla bölgenin önemli isimlerinden özel dersler almıştır. *Çünkü her öğrenim, Atay için, yeni bir ufuktur. Her öğrenim, onun ilme olan sevdasını perçinliyordu. Her öğrenimle, yüzyılların katmerlenmiş tortusunun ancak ve ancak ilimle ortadan kaldırılabilceğine yeniden inanıyor, bu inancı da onu daha fazla çalışmaya sevk ediyordu.* Bağdat'ta okurken günde ortalama 18 saat çalışırdı Atay. Kur'an'ın diline vakıf olabilmek için Arapça 20 bin beyit ezberlemişti yine bu yıllarda. Atay, Bağdat'ta eğitim gördüğü yılları, hayatını etkileyen önemli faktörler arasında sayar. Bu etkinin nedenini de şu şekilde açıklar: "Ben Bağdat'ta felsefeye merak saldım. Zaten önceleri de okurdum. Bunu orada da devam ettirdim. Felsefeyi anlamaya başlayınca Kur'an'ı daha iyi anlamaya başladım." Çünkü ona göre *akıl, bilgi deposu değildi; akıl, bilgi fabrikasıydı.* Bu fabrikayı daha yetkin bir şekilde işler kıldığını düşündüğü felsefi bakış ise artık onun ayrılmaz bir parçası olacaktı. Bağdat'ta hocasından edindiği bir bakış açısı ise onun geleneğe yaklaşımında nirengi noktasını oluşturacaktı: *Kitaba mahkum olmak değil, kitaba hakim olmak gerekliydi.* Bunun için de bir sorgulama yöntemi geliştirmiştir Atay. Sorgulama yöntemi şu basamaklardan oluşmaktadır: a) *Bilgi sorgulanır. Nedir, diye!* b) *Amacı sorgulanır. Niçindir, diye!* c) *Bicimi, yöntemi sorgulanır. Nasıldır, diye!* d) *Her türlü bilgi sorgulanır. Doğru mudur, diye!*

Atay, 1956 yılında yedek subay olarak askerliğini tamamlayıp Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Felsefesi kürsüsüne asistan olarak girdi. Daha yeni kurulan ve emekleme aşamasında olan İlahiyat Fakültesine ilk giren asistanlardan olan Atay, bu bakımdan İlahiyat Fakültesi için lokomotif görevini üstlenmiştir. Bu görevi yerine getirmesinde, Bağdat'taki eğitiminin, ona hem dil hem de ilim derinliği kazandırmış olması etkilidir. Ayrıca Atay, o dönemde fakültede var olan hocalar arasında İslâmî ilimleri tahsil etmiş yetkin yönüyle de farklı bir yerde durmaktaydı.

Atay, 1960 yılında “Kur’ân’a Göre İman Esaslarının Tespiti ve Müdafaası” adlı teziyle doktorasını tamamladı. Doktorası, gece gündüz ömrünü uğruna verdiği İslâmı anlamak ve aktarmak için önemli bir adımdı. Çünkü ona göre *İslam dünyasının ilerlemesi, İslamiyetin esaslarının iyi bilinmesi ile mümkündür. Aslında ona göre İslam dünyasının ilerlemesi, Kur’ân’ın daha iyi anlaşılması ile mümkündür.* Bu doğrultuda Atay, “Bu ümmetin ilkleri neyle ıslah oldu ise sonrakileri de onunla ıslah olur. O da Kur’ân’dır.” rivayetinin hayatı boyunca zihninde önemli bir ilke olarak durduğunu aktarmaktaydı.

Atay, 1962 yılında, kendi hayatı ve ilim dünyası için önemli bir adım daha atacaktı. Bu tarihte, Ankara Üniversitesi tarafından İbranice’yi öğrenmek için iki sene müddetle İsrail’e gönderilecek ve bu sayede İslâm Felsefesinin İbranice’ye yapılan tercümelerini ve Yahudiler yoluyla Avrupa’ya geçişini doğrudan doğruya inceleme fırsatını bulacaktı. Atay için yeni bir dünyanın kapıları açılmıştır. *Atay ilmî perspektifini genişletecek her fırsatı, aynı zamanda bir katkıya dönüştürme çabasında olmuştur.* Onun bu karakteristik yapısı, İsrail’de bulunduğu süreci yalnızca dil öğrenimi ile sınırlı bırakmasına engeldir. Daha etkili çalışmalarda bulunmalıdır; ki bu süreç, Yahudi filozof Musa b. Meymun’un, “Delâletü’l-Hâirîn” eserini Arapça neşretmesi ile sonuçlanmıştır.

Atay, 1965 yılında bursla Amerika’ya gidip Chicago Üniversitesinde yaklaşık iki yıl İslâm Felsefesi alanında ilmî araştırmalar ve incelemeler yapmıştır. Bu nitelikli araştırmaları, bu konuda çalışan her akademisyenin kendisine referansta bulunduğu önemli bir ürün vermiş ve Atay, 1968 yılında “Fârâbî ve İbn-i Sînâ’ya Göre Yaratma” adlı çalışmasıyla İslâm Felsefesi alanında doçent olmuştur.

Atay’ın, 1974 yılında profesör olmasıyla ise İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi kürsüsü bünyesinde bir ders olarak okutulan Kelam, yirmi beş yıl sonra Prof. Dr. Hüseyin Atay tarafından müstakil bir kürsü haline getirilecektir. *Bu adım, yalnızca bir kürsünün var edilişi değil, aynı zamanda hem ulusal hem de uluslararası düzeyde etkinliğini ve yetkinliğini kanıtlamış “kelamcılık” kimliğinin var edilişi olacaktır.* Atay eğitim-öğretimin niteliğini artırmak için de girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden biri, ilk üç yılın ortak; 4. ve 5. sınıfların ise Tefsir, Hadis ve Kelam-Felsefe bölümlerine ayrıldığı bir program dahilinde İlahiyat Fakültesinin eğitim süresinin beş yıl olarak belirlenmesidir. Atay’ın eğitim-öğretim hayatına ilişkin bir diğer katkısı ise İmam Hatip Okullarının “lise” isminin almasını sağlamasıdır.

Türkiye’de ilk ve orta dereceli okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin zorunlu hale getirilmesini de Atay sağlamıştır. 1980-82 yılları arasına tekabül eden bu süreçte İlahiyat Fakültesinin dekanıdır; ki o, seçimle dekanlık görevine gelen son kişidir. Dönemin danışma meclisi üyelerinin her birine gönderdiği bildirimler ve 19 Kasım 1980’de “Din Öğretim ve Eğitiminin Bir Bütünlük İçinde Ele Alınmasına Dair” adıyla Kenan Evren’e yazdığı raporla başlayan süreç, 1982 Anayasa’sının 24. maddesinde yer alan hükme dönüşecektir. Bu, şu anlama gelmektedir: *Buğün, ilk ve ortaöğretimde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri her ailedeki çocuğa ulaşıyorsa, bunu, 80’li yılların zor*

koşullarında, 12 Eylül dönemi askerî yönetimine kabul ettiren Hüseyin Atay'a borçluyuz. Atay, yazdığı raporu Kenan Evren'e götürürken dekanlık aracını kullanmamış, kendi şahsî aracını kullanmayı tercih etmiştir. Bununla amacı, salt bir ilim adamı vasfıyla bu görüşmeyi yapmaktır. Sonraki süreçte Atay, Almanya'da da din derslerinin müfredata koyulmasında etkili olacaktır. Bu, onun fikr-i takip metoduna sahip olduğunu göstermektedir. Atay aynı süreçte, Yüksek İslam Enstitülerinin İlahiyat fakültesine çevrilmesi için de çaba göstermiş ve başarılı olmuştur. Atay bu şekilde pek çok öncü ve ufuk açıcı çalışmada bulunmuştur. Örneğin,

- Diyanet İşleri Başkanlığının ilk Kur'ân çevirisi, Atay ve Yaşar Kutluay'a aittir. (1960-61 yıllarında yapılan çevirinin fikri Atay'dan gelmiştir.)
- 1979'da Birinci İslam İlimleri Kongresi,
- 1981'de Birinci Din Eğitimi Semineri,
- 1985'de Birinci İbn Kemal Sempozyumu,
- İlahiyat Vakfı kuruculuğu,
- İbn Kemal Paşa Araştırma Merkezi kuruculuğu Atay'a aittir.

1971'de Rabat'ta gerçekleştirilen Aile Planlaması Kongresinde sunduğu "Kur'ân ve Hadis'te Aile Planlaması" tebliği dolayısıyla Harvard'a dâhil edilmiştir. 1974-1975 öğretim yılında Harvard Üniversitesi Aile Planlaması Merkezinde; Aile Planlaması, Ahlâk ve Hukuk Felsefesiyle ilgili araştırmalar yapmıştır. O günden sonra Unesco, 1997 yılında emekli olana dek bütün yurt içi yurt dışı konferans ve sempozyumlarına ilahiyat temsilcisi olarak Atay'ı davet etmiş ve yetkili görmüştür.

Atay, yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da önemli sempozyum ve kongrelerde bulunmuştur. Mısır, Ürdün, Fransa, İtalya, Fas, Amerika, Malezya, Irak, İspanya gibi ülkelerde, insanlığın ilerleyişinin, yetkin ve etkin medeniyet kurmasının ilkelerini ortaya koymayı amaçlayan pek çok tebliğ sunmuş, seminerlere yöneticilik yapmış, ilmî başkanlık görevlerinde bulunmuştur. Bu çalışmaları, Atay'ın uluslararası tanınırlığının ve etkisinin bir göstergesidir. Tüm bu temsillerde; cesareti, taviz vermediği ilmî tavrı ve her koşul ve şartta çalışmaktan vazgeçmediği örnek disiplini ile bulunduğu ortamlarda rol model olmuştur. Kendisine "Çok sertsin, söylemini biraz yumuşatsan" dendiğinde, zihne kazınacak şu cümleyi kurmuştur: *Doğruyu eğdiğin zaman eğri olur, Doğru düzdür.* Atay, bu cesur söylem ve duruşunun temelini ise şu şekilde ifade etmekteydi: *İnsanların fikirlerimden rahatsız olması beni ilgilendirmiyor. Ben Allah'ın rahatsız olmamasına uğraşıyorum. Benim davam; Allah'ı memnun etmektir. Birilerinin hoşuna gitmek benim davam değildir. Benim Allah'tan başka darıltmak istemediğim kimse yok.* Atay'ın Allah'tan başka otorite tanımadığını gösteren bu ifadeleri, örnek bir Müslüman duruşun dışı vurumudur. Bu güçlü duruşunu; *dürüstlük, düşünme, direnç ve disiplin* unsurlarından oluşan ve "4D" olarak formüle ettiği *evrensel kişilik ilkelerine* ve *Ne yapmalıyım?, Niçin yapmalıyım?, Nasıl yapmalıyım?* ve *Ne zaman yapmalıyım?* sorularından oluşan ve "4N" olarak formüle ettiği *evrensel başarı ilkelerine* tam uyumuna borçludur.

Onun tek motivasyonu yeni ve faydalı işler yapmaktı. Bu motivasyon, onu daima çalışmaya itiyordu. Atay'ın içindeki engin ilim okyanusu, her seferinde katkısı büyük bir düşünceye ve esere dönüşüyordu. Kalam alanı başta olmak üzere; mantık, felsefe, İslam mezhepleri, İslam hukuku, Arap dili gibi İslamî ilimlerin pek çok alanında yazdığı; Arapça, İngilizce ve Türkçe kitap, makale, tebliğ, edisyon kritik, tercüme gibi sonraki nesillere miras bıraktığı çalışmalarının toplam sayısı bine yakındır. Çünkü Atay, *İslam'ı, iyi insan projesi* olarak nitelendirmekteydi. Dolayısıyla hayatı anlamlandıran şeyin, iyi olmaya dönük bir hayat pratiği içermesi gerektiğini düşünüyordu. Bunun ise Kur'ân'ı doğru anlama ile mümkün olabileceğini biliyor ve tüm eserlerinde metodunu bu şekilde kuruyordu.

30 Ağustos 2023'te vefat ettiğinde yaklaşık bir asra dayanan ömre, etkisi ve meyvesi nesiller boyu sürecek kalıcı izlere sahipti. Zira ilahi vahyin vaad ettiği gibi *Makul ve makbul bir öğreti, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzer.. ve o ağaç, Rabbin izniyle her zaman meyvesini verecektir.*

Öğrencisi olmaktan onur duyduğum Prof. Dr. Hüseyin ATAY Hocamı rahmetle, sevgiyle ve özlemle anıyorum...

- ❖ Bu yazının bir kısmı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kalam Anabilim Dalı tarafından 03 Kasım 2023 tarihinde düzenlenen *Prof. Dr. Hüseyin Atay'a Vefa -Bilgiye Saygı ve Hakikat Arayışına Tanıklık-* başlıklı panel için hazırlamış olduğum belgeselde kullanılmıştır. Belgesel videosuna aşağıdaki linkten ulaşılabilir:

https://youtu.be/W_2YL3kxMto?si=yHd_S1ckPS8elOil